

1. Bomber Over Bornholm

Bornholm 7. maj 1945. Lettelse, glæde og festligheder har i de seneste to dage ligget som en rus over Danmark. Tyskerne har overgivet sig, fortalte de i radioen, og siden da har bornholmerne fejret friheden. Glæden glider gennem gaderne fra Nexø til Rønne. Pludselig bliver befrielsens rus til bekymring. På himlen kan de skimte krigsfly med røde stjerner under vingerne. Sovjetiske bombefly flyver direkte mod Bornholm. Bornholmerne kryber i skjul for de faldende bomber. De kan høre ødelæggelserne omkring dem.

Glas, tagsten, murbrokker som ustandseligt faldt, syntes man.

Vi kunne høre og se, hvad der foregik, da bombningerne fandt sted. Så det var nogle uhyggelige oplevelser.

Det er ikke det eneste bombardement, som bornholmerne bliver vidner til. Og mens de flygter fra bomberne, fortsætter resten af Danmark med at fejre befrielsen. Da statsministeren og kongen åbner Rigsdagen den 9. Maj, så bliver bomberne over Bornholm ikke nævnt med et ord. I stedet bliver Danmark erklæret atter frit, mens Sovjetunionen besætter Bornholm. Og dén oplevelse kommer til at sætte sig i bornholmerne.

Man kunne simpelthen ikke få fat i myndighederne i København for at få afværget den katastrofe, man forudså. Og det var nok dét, der rystede bornholmerne i det hele taget mest: at Bornholm på den måde blev glemt.

Den 5. maj, dagen for Danmarks befrielse fra Nazityskland, sætter vi årligt lys i vinduet for at mindes dem, som kæmpede for Danmarks frihed. Men på Bornholm er det ikke alle, der ser glædeligt tilbage på de historiske dage i maj 1945, for få dage efter den danske befrielse blev Bornholm bombet og besat af Sovjetunionen, og der skulle gå næsten et år, før de forlod øen igen. Det her er historien om et bombarderet Bornholm, om tabte menneskeliv, om en passiv dansk regering og en følelse af svigt, der stadig sidder i nogle bornholmere i dag. I den her podcast kommer du til at møde bornholmere, som måtte flygte fra deres hjem, mens bomberne faldt omkring dem. Du skal høre om livet med en sovjetisk besættelse, der havde en barsk begyndelse. Og du skal høre om, hvorfor det tog næsten et år, før Bornholm blev frit som resten af Danmark. Jeg hedder

Jeppe Tholstrup Bach. Du lytter til første afsnit af Besat på Bornholm: Bomber over Bornholm.

Hej, Jørgen. Det er dejligt, du havde tid.

Jeg er taget ud for at tale med Jørgen Wichmann. Han er født i 1940 i Rønne og er altså et barn af besættelsen. Han var en lille knægt, da tyske soldater patruljerede gaderne på Bornholm.

Jeg synes, jeg kan huske tyskerne i gaderne, men det er nok ikke så validt. Jeg var trods alt kun fire-fem år. Men det prægede jo selvfølgelig livet i vores familie, at tyskerne var der, og de var jo ikke særligt velkomne. Situationen var selvfølgelig lidt anstrengt, men det var ikke således, at det var noget, der påvirkede vores dagligdag. Man vænne sig jo til det. Og det var jo heller ikke således, at der var skud i gaderne uafsladeligt og så videre og så videre.

Som Jørgen Wichmann selv siger, så husker han kun brudstykker fra besættelsestiden. Men han har talt meget om besættelsen med sine forældre, sine søskende og ikke mindst sin onkel Tønnes Wichmann, som var næstkommanderende i den bornholmske modstandsbevægelse. Jørgen Wichmanns mor, Sofie Margrethe, kendte godt til sin brors aktiviteter som frihedskæmper, men hun gik stille med det, for det kunne få alvorlige følger, hvis tyske soldater fandt ud af det. Men hvad hun ikke vidste var, at der var endnu en frihedskæmper i familien: Jørgens storebror Palle.

Der skete det, at den 7. maj der krøb min bror til korset og fortalte hende, at han var frihedskæmper. Det var først på det tidspunkt, hun fik det at vide. Hun blev aldeles rasende. Og det var meget sjældent, min mor blev aldeles rasende. Men det gjorde hun, og hun forlangte, at han skulle trække sig ud af det øjeblikkeligt, hvilket han jo selvfølgelig ikke kunne. Og det var det første chok, hun fik.

Det er midt på dagen den 7. maj, da lyden af maskingevær fra de russiske krigsfly og det tyske antiluftskyts skærer gennem Nexø. Nexøboerne kryber skræmte i skjul i beskyttelsesrum, under borde i deres dagligstue, og hvor de ellers kan finde beskyttelse. En regn af bomber falder over Nexø. Det brager med lyden af eksplosioner, glas der splintrer og mure der kollapser. Bornholm har hidtil været fri for krigshandlinger, men nu

er bornholmerne fanget i en direkte kamp mellem Nazityskland og Sovjetunionen. Stilheden efter stormen lægger sig over byen, og da Nexøboerne træder udenfor, bliver de mødt med synet af en by, der på et øjeblik har forandret sig til en krigszone. I horisonten forsvinder de sovjetiske krigsfly, og Nexøboerne kan ånde lettet op. Men i Rønne går de stadig rundt med befrielsens rus i kroppen. Der er ingen, der ved, hvad der netop er sket på den anden side af øen. Men så ringer telefonen hos modstandsbevægelsen i Rønne. Det er Jørgen Wichmanns onkel, Tønnes Wichmann, som samler røret op. Her kan du høre ham fortælle om oplevelsen i en dokumentar fra 1965:

Jeg var dengang næstkommanderende og sad i modstandsbevægelsens hovedkvarter i Rønne. Det var den 7. maj og den samme jublende glæde, som herskede overalt i landet, havde vi selvfølgelig også her på Bornholm. Men henimod ét ringede telefonen, og det var en meddelelse fra Nexø om, at Nexø var blevet bombarderet, og at flyene havde kurs mod Rønne. Jeg havde knapt nok fået tid til at tvivle før bragene lød. Almindelig lammelse af befolkningen i byen opstod som følge. Det var det første komplet overraskende angreb, vi fik, både for Rønne og for Nexø, uden noget varsel.

Rønne lider den samme skæbne som Nexø. Indbyggerne flygter, mens bomberne falder over byen. Indbyggerne kravler ud fra deres skjul og ser chokeret på skaderne i deres by. Familien Wichmanns hjem står stadig, men andre har mærket den største konsekvens af bombardementet. Ti bornholmere er blevet dræbt. Det påvirker en lille by som Rønne, forklarer Jørgen Wichmann.

Den lokale guldsmed var en af de forretninger, der blev ramt, og indehaverne og en ekspedient blev dræbt. Det er noget, der ryster en provinsby ganske gevaldigt, og de vidste jo simpelthen ikke, hvad de skulle stille op. Og de var bange for det, der ville komme.

Glas og murbrokker flyder i byen, og bombekratere i gaden vidner om den kraft, der netop har strøget over byen. Bornholmerne har indtil nu klaret sig forholdsvis fredeligt gennem krigen og besættelsen. Men nu er verdenskrigen for alvor kommet til Bornholm - to dage efter den er slut i resten af Danmark. Og det er ikke længe, at Nexø og Rønne får til at komme sig efter bombardementet, for om aftenen skærer en advarende lyd gennem byerne. Bombeflyene vender tilbage. De tyske tropper skyder mod skyggerne på himlen, og bornholmerne søger igen mod beskyttelse, mens flere bomber falder over

byerne. Bomberne skaber rædsel hos bornholmerne, og de ved ikke, om de næste sekunder bliver deres sidste.

Det er en oplevelse, der sætter sig i Sophie Margrethe Wichmann. Hun skynder sig i kælderen, og der sidder hun med sine børn og hører bragene omkring sig. Men tankerne går også til frihedskæmperne. Hun ved, at de har patruljeret i gaderne efter den tyske overgivelse, og nu frygter hun, at de ikke er sluppet væk fra de dræbende bomber. Det er de følelser, som hun i dagene efter bombardementet skriver om i et brev til sin søster:

Så lød sirenen klokken kvart over seks cirka, og vi måtte igen i kælderen, og denne gang var angrebet endnu værre. Vi var rædselsslagne og tænkte jo kun på frihedskæmperne, der måske ikke kunne komme væk.

Brevet viser tydeligt, hvordan bombardementerne påvirkede hans mor, fortæller Jørgen Wichmann.

Det er lidt overraskende, at hun har lavet det brev, som hun lavede, men det var jo et udtryk for, at hun var meget rystet over det, der foregik, og det er der jo ikke noget at sige til.

Kort efter bombardementet kaster sovjetiske fly løbesedler ned over Rønne. De er adresseret til de tyske kommanderende og lyder:

Til undgåelse af unødige ofre foreslår vi dem at kapitulere. Til forhandlinger om betingelser for øens og garnisonens overlevelse bedes udsendt nogle forhandlere til havnen i Kolberg inden klokken ti den 8. maj. Vi garanterer for, at der ingen fare er for sejladsen.

Luftfartskommandør, oberstløjtnant Slebenkov.

Den tyske kommandant på Bornholm, Gerhard von Kamptz, har strenge instrukser om kun at overgive sig til briterne. Han venter ligesom bornholmerne på, at briterne vil ankomme, så han kan kapitulere til dem. Men indtil da forsvarer han øen mod alle andre militære magter, og det får situationen til at spidse til, fortæller Jørgen Wichmann.

Ja, det var jo temmelig forvirrende, fordi de troede jo, at så var Bornholm også befriet, indtil de fandt ud af, at den tyske kommandant von Kamptz han nægtede at overgive sig. Han ville kunne overgive sig til englænderne. Og som følge deraf så opdagede Tønnes, som jo som næstkommanderende havde kontrollen over alle de frihedskæmpere, som havde sluttet sig til modstandsbevægelsen hernede, og det var ganske unge mennesker mange af dem. Så han opdagede jo lige pludselig, at det han troede var dansk, det lige pludselig stadigvæk var tysk også, fordi tyskerne ikke ville overgive sig. Og det vil sige, at der gik hans patruljer af de unge frihedskæmpere, som jo gik vagter i gaderne. Der var lavet vagtturnusser. Og når de gik vagter i gaderne, var det simpelt hen fordi, man skulle beskytte alle de huse, der var fuldstændig udbombede eller kun delvis udbombede, hvor ruderne var røget ud, og der var fri adgang til alt. Så det var deres opgave at gå og patruljere og sikre, at der ikke skete alt for mange ulovligheder. Det vil sige, at han havde altså frihedskæmperne som sit domæne og skulle beskytte dem, samtidig med han opdagede, at tyskerne de gik altså også rundt i gaderne og mente, at det var deres land. Så de dage var var meget usikre for myndighederne derover dels - og myndighederne det var jo altså blandt andet Tønnes og modstandsbevægelsen, men det var jo i høj grad også amtmand von Stemann, som var den myndigheds person, som stod øverst på Bornholm dengang.

Og han forsøgte jo at forhandle med von Kamptz ude på Galløkken. Men det lykkedes jo ikke rigtigt, som det skulle. Så som følge deraf så skete der desværre disse bombardementer. Og der var Tønnes holdning til det, og det tror jeg også, jeg har beskrevet, at han sagde: "Jamen, en tysk kommandant, der får at vide, at han ikke må overgive sig til andre end englænderne, han optræder sådan. Og det vil sige, at det viger han ikke fra. Han er soldat."

Det er om aftenen, der sker det, at en stor del heldigvis blev evakueret om aftenen den 7. maj. Og det var således, at far og mor havde en god bekendt, som var stationsforstander på Rønne Station, H.P. Kofoed, og han havde jo nogle rutebiler, og dem sendte han afsted ud på øen. Og én af dem, der sørgede han så for, at mor og far og Elin og jeg - altså min søster og jeg... Min bror var jo som frihedskæmper i byen og blev der. Men vi to andre børn kom med den bus sammen med Tønnes' kone, Thyra, og hendes datter, som hed Anne-Gori. Det første sted, de havde mulighed for, at de kendte nogen, det var på skolen i Nyker, hvor der var en lærer, som var Odd Fellow-logemand, ligesom far var, og han kendte ham derfra. Og de blev modtaget af ham med åbne arme og blev indlogeret på loftet af Nyker Skole.

Det er her på Nyker Skole, at Sofie Margrethe Wichmann skriver brevet til sin søster. Her beskriver hun evakueringen fra deres hjem i Rønne:

Klokken var halv ni, og mad fik vi ikke meget af. Alle mennesker flygtede fra byen. Vi kørte til lærer Kofoeds på Nyker Skole. Han er Odd Fellow, og han var den eneste på den rute, bilen kørte, vi kendte, men de tog imod os med åbne arme. Vi havde selv dyner og tæpper og sengelinned med. Vores evakueringskuffert var jo heldigvis parat. Gudskelov vi kom afsted om aftenen, for om morgenen klokken fem kom der flyvervarsel igen, og nu blev hele byen evakueret.

Om morgenen den 8. maj spreder frihedskæmperne og myndighederne sedler i Rønne med tykke blokbogstaver og proklamerer de: "Evakuering er beordret." Samtlige indbyggere skal forlade byen med undtagelse af blandt andet sygehuspersonale, brandvæsen og civilbeskyttelsesmandskabet. Person for person bliver Rønne rømmet for beboere, der bærer oppakning til de kommende dage. "Tag ikke mere med, end de kan bære eller medføre på vogn, cykel, barnevogn eller lignende," står der i evakueringsordren. Alt unødvendigt efterlades blandt glasskår og murbrokker i byen. Fra Nyker Skole godt syv kilometer fra Rønne, kan Jørgen og familien se røgen stige op fra Rønne, da sovjetiske fly igen kaster bomber over byen. Som Jørgen fortæller, befinder hans bror og onkel sig stadig i byen.

Hvis man prøver at sætte sig ind i hendes situation dengang... Hun var et meget følsomt menneske. Hun var meget kærlig. Det har været en ganske rystende oplevelse for hende og ganske uvant. Og hun var jo i den situation, at hun havde levet en tryk tilværelse indtil da. Så kom tyskerne, og de var til at leve med. Men det her bombardement var jo så rystende, at tæppet blev trukket væk under dem. Og det er noget af det, der rører mig mest i dag. Det er, at det må for en 39-årig kvinde være en ganske forfærdelig oplevelse. Ganske uvarslet at opleve noget sådant, hvor hendes kære er så udsatte, uden at hun kan gøre noget som helst. Det synes jeg er tankevækkende.

En af hovedpersonerne bag evakueringen af Rønne var Jørgens onkel, Tønnes Wichmann. Han var blandt dem, der blev tilbage i byen, mens bombeflyene dukkede op på himlen. Her fortæller han i 1965 om bombardementet:

Angrebet var ventet den 18. maj klokken 10. Det kom klokken 9.20. Vi havde glemt at korrigere for den times forskel, der var imellem russernes tid og vores tid. De overraskede os i hovedkvarteret. Vi måtte derfor i beskyttelsesrum, hvor vi sad under bombardementet, som i øvrigt i mit minde er et infernalsk spektakel. Ikke så meget af bragene, mere af glad, tagsten, murbrokker som ustandseligt faldt, syntes man.

Når Jørgen Wichmann ser tilbage på evakueringen, tænker han særligt på den indsats, som blandt andre hans onkel ydede den dag.

Der er ingen tvivl om, at han ligesom alle andre var rystet over det, der foregik, ikke mindst i dagene omkring evakueringen og så videre. Men han bar det utrolig flot. Han var militærmanden, som kunne klare utrolig meget. Så det var altså en jætteindsats, utroligt mange mennesker ydede dengang for at begrænse skaderne så meget som overhovedet muligt. Og de satte deres liv ind på.

Byen står totalskadet tilbage, da krigsflyene forsvinder. Om eftermiddagen får Nexø samme grumme skæbne som Rønne.

Samme dag som bomberne falder over Bornholm, bliver Rigsdagen genåbnet med taler af statsminister Vilhelm Buhl og kong Christian den Tiende, og de bornholmere, som lytter med over radioen, kan måbende høre, hvordan statsministeren proklamerer Danmark for atter frit. Men hverken statsministeren eller kongen nævner ét ord om, at Bornholms største byer bliver bombet i en kamp mellem Sovjetunionen og Tyskland. Det bliver den første anledning til bornholmernes følelse af svigt fra den danske regering. Ved midnat mellem 8. og 9. maj skriver tyskerne under på den endelige kapitulation. Det betyder, at sovjetiske tropper den 9. maj sejler fredeligt i havn på Bornholm, hvor Gerhard von Kamptz og de tyske styrker overgiver sig. Den tyske besættelse af Bornholm er slut. Men nu overtager Sovjetunionen.

I Rønne og Nexø vender nogle af beboerne tilbage til de voldsomme skader i byen. Her fortæller Tønnes Wichmann i et gammelt interview:

Ødelæggelsen var ganske omfattende. For Rønnes vedkommende: Dengang havde man 3200 huse, og af dem blev de 2900 beskadiget, cirka 250 totalt ødelagt, igen andre 125 så ødelagt, at man valgte at bygge dem op igen. For Nexøs vedkommende tilsvarende: Af de 900 huse blev de 850 beskadiget, og en tilsvarende procentdel som i Røn-

ne totalt ødelagt og måtte rives ned. Næsten alle offentlige bygninger i Nexø blev beskadiget.

Da Jørgen Wichmanns far, Karl H. Olsen, kommer til Rønne for at se til familiens hjem og sin jernbanekiosk, oplever han, hvor barske de første russere på Bornholm var. Det fortæller han her om i et interview fra 1965:

Jeg kom ned i min forretning, og der var hverken vinduer eller døre. Vi gik lige ind. Og der stod et par granvoksne russere, og de var ved at ekspedere sig selv. Og jeg gjorde dem sådan lidt skånsomt opmærksom på ved hjælp af fingersproget, at det var mit det her. Men de vendte bare om og stak en bajonet i maven på mig, og så var der ikke andet at gøre end at retirere langsomt. Og jeg tog så hjem til Nyker, der hvor vi var nu evakueret til. Og der var det jo, jeg havde spekuleret på, hvordan jeg nu skulle få fortalt min kone, at vi hverken havde hus og hjem mere. Men det første, min kone spørger om, det er: "Hvordan har Palle det?" Palle, det var vor ældste søn, som var frihedskæmper, og som vi havde efterladt inde i Rønne, da vi evakuerede mandag nat. Og det var dét, der havde interesse. Og da jeg kunne forklare og fortælle min kone, at han havde det godt, jeg havde mødt ham, ja, så var det ligesom, at man tænkte ikke så meget over det mere materielle. Først nogle dage efter, da vi så gik og rodede i ruinerne, så faldt der jo et par tårer deroppe, selvfølgelig.

De første dage efter bombardementerne var særligt hårde for Jørgen Wichmanns mor, fortæller han.

Hun havde jo svært ved at få øje på, hvordan det nu skulle gå, når deres hjem var ryddet med jorden. De ikke havde noget hjem. De havde ingen møbler. De havde ikke noget tøj. De havde ikke noget som helst. Og i dagene efter bombardementet.

Bornholmerne er lettede over, at kampene er overståede, og russerne bliver trods bombardementerne modtaget som befriere. Men der hersker også en nervøsitet blandt bornholmerne over de nyankomne. Stærkest er bitterheden over, at man i København og i resten af Danmark fester og fejrer befrielsen uden tilsyneladende at bide mærke i, hvad der sker på Bornholm. Sofie Margrethe Wichmann skriver til sin søster:

Nogen mening med disse terrorangreb kan vi altså ikke se. Men nu er vi kun spændte på, om vi er russere eller danskere. Vi føler os meget forladt af Danmark. Det var bittert at høre om alle festlighederne, når vores to største byer lå omtrent ødelagt. Vi har ordre til at smile og se glade ud, når russerne kommer. Men jeg går nu hellere min vej. De siger, at de kun skal kæmme øen for tyskere, og så forlader de os igen. Men de er begyndt at gå på rov i de forladte huse, og vi tror ikke et hak på dem.

Jørgen Wichmann forklarer, at hans onkel, Tønnes, var en af dem, der direkte mærkede et svigt fra den danske regering i dagene omkring bombardementet. En følelse, som spredte sig til mange andre bornholmere.

Tønnes var indædt rasende over den danske regering. Det, han oplevede som myndighedsperson, er, at de ikke var til at få fat i. Man kunne simpelthen ikke få fat i myndighederne i København for at få afværget den katastrofe, man forudså. Og det var nok det, der rystede ham og bornholmerne i det hele taget mest: At Bornholm på den måde blev glemt. Og der var i hvert fald ikke nogen, der fulgte op over for dem. Man festede den 5., og den 7.-8. der havde man haft god tid til inden da at sikre, at der ikke skete noget på Bornholm. Men det fandt man altså ikke anledning til.

Bornholmerne var vidner til nogle af de sidste krigshandlinger under Anden Verdenskrig. Og den nye hverdag med sovjetiske besættelse blev ikke udelukkende fredelig. Mens den første melding var, at russerne blot skulle være på Bornholm, indtil de havde transporteret tyskerne væk fra øen, så endte de med at være der i 11 måneder. Du har lyttet til første afsnit af Besat på Bornholm. I næste afsnit kan du høre om, hvordan det gik til, at de sovjetiske tropper blev så længe på øen, og hvordan livet med den nye besættelse var for bornholmerne. Du kommer også til at høre om, hvordan en følelse af svigt stadig sidder i nogle bornholmere i dag.

Lydbidderne med Tønnes Wichmann og Karl H. Olsen kommer fra DR-dokumentaren Da Bomberne Faldt på Bornholm fra 1965. Brevet af Sofie Margrethe Wichmann kommer fra Bornholms Øarkiv. Podcasten er produceret af mig. Jeg hedder Jeppe Tholstrup Bach. Besat på Bornholm er produceret for Loud af Vores Tid, Nationalmuseets digitale medie. Få historisk perspektiv på nutiden i din podcastapp, på vorestid.dk eller på loud.land.